

módon realitássá csupán a felállított végletekből következő „élettörvény” („A szüntelen, fékevesztett öldöklés az életért”) válhat? Juthatunk-e saját, behatárolt tapasztalataink s véges gondolatrendszerünk áldozataként ezeken kívül (s egyáltalán) érvényes következtetéshez?

Könnyen belátható: Vang Csien végső konklúziója, mely kutatásaiból ha konkrétan következik is (de azok lényegével mégis ellentétes), s amely csalódásain alapul — nem kárhozzatható. A konfucianus moral steril rendjének értelmetlensége vagy az ezt meghaladni vágyó taoista szerzetes kezének „túlfokozott bábjáték”-ában rejlő hamisság tudásának birtokában semmiképpen. Hősünknek — mivel számára a láthatatlan fészekből remélt egyetemes harmónia jele még mindig oly befoghatatlan — csak az aktuális helyzet diktálta cselekvés, a praktikus moral parancsa marad.

Kegyetlen konklúzió. De választhat-e csupán (korántsem egyértelmű) elvi direktívák szerint, akinek kedves embere a korábbi konkrét harcok áldozataként éppen pusztul el, megkerülheti-e az aktuális cselekvést az „Örökkévaló Most állkapcsában”? Létezhet-e számára választás más, mint igenis követni a menekülő ellenséget, s rágyújtani barlangját? Vagy az elképzelt jövőbeli rend érdekében felvállalt mégis-tett valójában „bűnös gyávaság”: az örök érték megtagadása, a végső kérdések elnapolása? S ezáltal a mindennapok kényszerének való monoton alávetettség újbóli szánalmas igazolása? Vagy inkább az elvi hátteret nem firtató napi praktikum reális igényéről van szó, amelynek — ezen a szinten — megfelelni maga egyfajta szabadság: a választás tárgyának tulajdonképpeni magasabb régióba helyezése?

Jó kérdés(ek), aktuális kérdés(ek). Hisz általuk Horváth Tamás ideológiáktól ózdkodó (posztmodern) korunk lehetséges válaszkeresési stratégiáit vázolja fel, egy széksziszből kinövő — s alternatívák egymás mellett élése által tán mégis megvalósítható — jövőendő rend (s szabadság!) esélyét. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.)

SZERDAHELYI ZOLTÁN

Fried István: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban

Esztendeje lesz lassan, hogy halogatom a Fried István kelet-közép-európai irodalmi komparatista tanulmánykötetéről szólandó recenzió megírását. Magammal cipeltem a könyvet a nyaralásra, bevittem a kórházba, mégsem lett semmi az ismertetésből. A kérdésre, mi gátolt a megírásban, tudom a választ: Kelet-Közép-Európa gátolt meg benne. A feje tetejére állt, megrendült, felbolydult, a csárdást, a polkát, a kólót mostantól vissza-, előre- vagy egyszerűen másfelé járó Kelet-Közép-Európa viselő, eső- és viharfelhők borította égboltja alatt, ki- vagy felvunuló tankok dübörgése, harci kürtök rivallása, a rendszerváltás fogaskerekeinek recsegése, ezernyi wattokkal nyomatékosított programbeszédnek mennydörgése közepett ki figyel, ki figyeljen oda Fried István megállapításaira, miszerint pl.: „Az 1863-ban lefordított Arany János-ballada, *A walesi bárdok* 1863-ban jelent meg magyarul. Zmaj a *Koszorú* c. folyóiratban olvasta, s ez ismét azt bizonyítja, hogy a szerb költő olvasmányai között magyar folyóiratot (folyóiratokat) is lelünk.” Mit mond ez nekünk, mihez kezdünk ezzel manapság, amikor az a kérdés, mi legyen itt, vagy minek nevezzük azt, ami lesz. Legyen-e polgári demokrácia, vagy pedig — mivel nincsen polgárság — legyen demokrácia csak úgy, s a hozzá való polgárság majdcsak összejön valahogy? Vagy legyen monarchia, ha a még ki nem halt

dinasztiák élő sarjai nem puhultak, vagy demokratizálódtak el annyira, hogy flegmán lemondjanak a trónról? Vagy valami harmadik legyen, amit még ki kellene találni? Ilyen dilemmákkal terhelt agyunk és köztudatunk számára mit jelenthet, ha Fried István megnyugtat bennünket afelől, hogy a cseh Sebastian Hněvkovský *Děwjn* c. „furcsa vitézi versezetéről” a *Neue Leipziger Literaturzeitung* 1809. júniusi számában megjelent ismertető cikk névtelen szerzője minden bizonnyal Rummy Károly György?

„Utak és tévutak”, mondja a könyv címe. Lehetnek-e ma az irodalom útjai: irányadók, az irodalom tévútjai; figyelmeztető, esetleg tilalmat közlő jelek? Kívánnunk kellene, hogy lehessenek. Szemünk előtt hamisság folyik, meghasonlás történik. Hangszórók üvöltik, nagybetűs címlapok ordítják, plakátok zengik, képernyő-papagájok ismételtetik, hogy közös úton megyünk a közös Európába, amelyben az országhatárok jelképesek lesznek, miközben a szabad, demokratikus, többpárti választásokon térségünkben mindenütt a legerősebb nemzeti programot képviselő erők, áramlatok és pártok kerülnek hatalomra, amelyek a nemzeti identitást, a nemzeti sajátosságot, a nemzeti más milyenséget hangsúlyozzák. Eredendően mindezek igaz, szent, abszolút értékek és érdekek, de árnyékot vet rájuk, hogy hangoztatóik úgy érzik, igazolniuk kell őket az „Európa-ház” infantil idilljének emlegetésével. Melyik most itt az út, és melyik a tévút? Vagy az út célja tévutakon is megközelíthető? „Keresztülhazudhatjuk magunkat az igazsághoz?” S az igazság hazudásának eme káoszában hol helyezkedhet el és mit nyomhat a latban Fried István ismétlődő megállapítása, hogy a kelet-közép-európai irodalmakban ma is rengeteg párhuzamos és közös vonás van. Például: „Fölös bőséggel lehetnének nyilvánvaló párhuzamokat, leginkább a líra területén. Ilyen a hosszúvers előtérbe kerülése (L. Novomeský, Matej Bor, Juhász Ferenc)...”

Hát igen. Ha én most hagyományos, és tölem is megszokott recenziót írnék, s nem antipolitikus sirámot, most tíz körömmel tépném fel a fenti idézetben a zárójelet, és folytatnám a névsort Miodrag Pavlović, Matija Bećković nevével, s valószínűleg tiltakoznék az ellen, hogy a párhuzamok a líra területén „leginkább”, mert legalább annyi a párhuzam a prózában is, pl. farmernadrágos próza, fiktív dokumentarista próza, valóságű próza, történelmi regény és így tovább. Látom magamat kézikönyvekkel, lexikonokkal, bibliográfiákkal körülbástyázottan, melyek alól, mint valami lőrésen, nagyítóval kukucskálnék ki, s cédulákkal csapnék le az előző példákhoz hasonló, kiegészíthető, továbbfűzhető helyekre Fried Istvánnál, s a cédulákból egy újabb papírhegyet emelnék.

Ha ezt meg is tettem, itt most nem számolok be az eredményről. Tűzijáték lenne belőle, ha megtenném, komparatiztikai monográfia-csírák parádéja, mikrofilológiai terülj-terülj asztalka. Nem robbantom fel a petárdákat, mert az általános érzézésben úgyis elveszne a fényük és a hangjuk. A szűkebb szakma munkásai már úgyis kicédulázták Fried tanulmánykötetét. Inkább azoknak ajánlom, akik úgy gondolják, felüdülést lehetnek egy megbízható, szakszerű, s mégis olvasmányos irodalmi kalauz vezetésével megtett kirándulásban Kelet-Közép-Európa kultúrájának változatos tájain, különböző évszakokban, a XVIII. századtól napjainkig.

Elárulom: a kirándulás legfőbb tanulsága az lesz, hogy ezek az itt élő kis népek nem is olyan „kicsik”, nem is olyan elszigeteltek, nem is olyan páratlan vagy példátlan különcök, még ha sokszor ezt is képzelik magukról, sőt azt akarják bizonyítani, hogy ez — a különség és elszigeteltség — a legfőbb értékük. Csakis ekkor, ha erre tesznek fel mindent, válnak valóban kicsikké és csodabogarakká. Az imént említett Miodrag Pavlović írta erről: „Szörnyülködünk, ha kihagynak bennünket az európai kultúra térképéről, de kétségbeesetten bizonygatjuk, hogy más milyenek és sajátosak vagyunk.”

Fried István komparatiztikai tanulmányainak — a konkrét szakmai hasznosságon túl — a fenti, Pavlović által megfogalmazott előítélet-paradoxon feloldásában és meghaladásában látom a fő érdemét. És minden tiszteletem a tudósé, aki ebben a szellemellenes, a tudományt politikai célokra kifosztani igyekvő időben hábori-

tatlanul és méltóságteljesen végzi munkáját, amelybe egyaránt és egyforma ranggal tartozik az, amikor egy-egy adat miatt könyvtárakban fújja le a port első, esetleg egyetlen kiadásokról, és az, amikor olyan gondolatot gondol, amelytől egy mondatba kerül Goethe, Byron, Vörösmarty, Mickiewicz, Njegoš, Prešeren és Kisfaludy Károly.

Sajátos, de valójában csak látszólagos ellentmondás, hogy éppen az ilyen, az utóbbi példával illusztrált, nagy ívű, tipológiai szintézisek lehetőségeire utaló, körülírás és kifejtés nélkül hagyott felvetések keltik bennem a kötet egészével szemben az egyetlen hiányérzetet. Természetesen nem azt hiányolom, hogy valamennyi ilyen ötlet és felvetés nincs explikálva; ehhez monográfiák sorozatára lenne szükség. Ott érzem a hiányt, ahol az egész főlvázolására irányuló törekvés miatt a részek elégtelen fényt kapnak. Két példa. Az „Ady Endre és a szomszéd népek irodalma” és a „József Attila kelet-közép-európai helye”, tíz-tíz oldalnyi írások címe összemérhetetlenül többet takar, mint amire Fried István valójában vállalkozik, s amit — talán a maga adta cím kényszerétől — mégis felül akar múlni. Ez persze nem sikerülhet, s ez kelti a hiányérzetet. A József Attilával foglalkozó írás esetében talán többet kaptunk volna, ha a Villon-ballada József Attila-i felelevenítéséből indulna ki a tanulmány, majd felsorakoztatná ennek tipológiai megfeleléit (Nezval), ezután kitágítaná a kört Ady kurucverseire, s végül mindezt összefüggésbe hozná Krleža Petrica Kerempuh-balladáival, s e jelenség alapos bemutatása és elemzése után utalna általánosabb összefüggésekre. Kevesebbet kaptunk: a tanulmány ezt a jelenséget is, az általános összefüggéseket is csak jelezte, a felületen maradva. Ezért a könyv középső, egyes írókat taglaló tanulmányokat tartalmazó részében elsősorban azokban az írásokban érvényesül a cél—cím—megvalósítás hármasságának harmóniája, amelyekben Fried a rész felől halad a szintézis felé, pl. a Kazinczyról, Vitkovicsról, Zmajról és Andrićról írott tanulmányokban.

A kötet első és utolsó fejezete, „Összehasonlítás: tévelygés és útkeresés” és „Feladatok, áttekintések, összefoglalások”, a komparatiztika általános kérdéseit, problémáit taglalják, az első fejezetben főleg az elmélet szempontjából, az utolsóban inkább gyakorlati megközelítésben. Az elméleti írásokban Fried jó arányérzékkel köti az absztrakciót az irodalom eleven valóságához, mivel valamennyi általánosítást érzékletes, odaillo példával illusztrál. A záró fejezet írásai pedig egészen konkrétak, komparatista tudós társaságok munkaértekezleteire illő vita-indítók vagy beszámolók közvetlenségével íródtak. A fejezetek és a cikkek címében ilyen szavak szerepelnek: feladatok, a szlavisztika céljai, perspektívái, az összehasonlítás lehetőségei. Már ezek a kifejezések, s aztán maguk az írások Fried Istvánnak a megszervezett, koordinált kutatómunka iránti bizalmát és reményeit fejezik ki. Én magam szkeptikusabb vagyok e tekintetben. Az irodalomkutatásban, s azon belül a komparatiztikában is, éppen az olyan egyéni tudósteljesítmények termékenységében hiszek, amilyen Fried István munkássága is. Ha kell, a politikai, történelmi, kulturális közállapotok árjával szemben rendíthetetlenül úszó, etikus, méltóságteljes, komoly és kérlelhetetlenül szakszerű tudósra szavazok. (*Magvető, 1989.*)

MILOSEVITS PÉTER